

מקיאווולי ושקיעת תרבות המערב

פול איידלברג*

ובקיומן תמיד, אולם במראית העין בלבד יש תועלת – למשל להיראות לכאורה כבעל רחמים, נאמן, אנושי, גלוי, דתי ואכן להיות כזה אולם להיות בנוי נפשית באופן המאפשר שלא להיות כזה ולדעת כיצד להשתנות מן הקצה אל הקצה בשעת הצורך.⁴

נפש "בנויה" בצורה כזו חייבת להיות נטולת כל רגש, מלבד תאוות השלטון. להיות בעל רגשות פירושו להיות רגיש למנהגים ואלה מונעים מן השליט להיות דו-פרצופי בנוסח מקיאווולי, כלומר אופורטוניסט מושלם. על מנת להיות כזה על השליט לשנות את "טבעו" לפי צרכי הזמן והנסיבות, משמע כי עליו להיות נטול כל נטייה (מלבד תאוותו לקיים ולהגביר את שלטונו). הדבר אפשרי אך ורק אם האדם אינו אלא יציר של מנהגים – ומנהגים אלה ניתנים לכיבוש על ידי אנשים בשיעור קומתו של מקיאווולי. (ומן רב לפני רוסו והביהייבוריסטים של המאה ה-20, מקיאווולי פרסם כי טבע האדם – אם ניתן לייחס לאדם טבע – הוא גמיש וניתן לעיצוב.)

אולם אם הטבע האנושי ניתן לעיצוב, הרי שקיימת אפשרות תיאורטית לעצב את אופיו של עידן!

לכך בדיוק התכוון מקיאווולי בספרו הנסיך ובספרו הנלווה המסות. יצוין כי ברשימת הסגולות המביאות שבחים לשליטים אין מקיאווולי כולל את ארבע המעלות העיקריות של הפילוסופיה הפוליטית היוונית: חוכמה, צדק, מתינות ואומץ לב! יתרה מזאת, הדת (ובת-זוגה הספקנות) נמצאת במקום האחרון, בסדר הפוך מעשרת הדברות. בהתאם לכך, זוג הסגולות העיקרי והחשוב ביותר הוא "אנושיות" ו"גאווה". ניתן לצפות כי בת-זוגה של "גאווה" (מידה מגונה בנצרות) תהיה "ענווה" (מידה טובה

מקיאווולי הוא אבי הדמוקרטיה במובנה המודרני ובורא המופת של האדם החילוני. ספרו הפשוט למראית עין, הנסיך, אשר לעתים קרובות ממעיטים בערכו, מציין את המהפכה הקופרניקאית בפוליטיקה.¹ בספר נבואי זה נטל על עצמו מקיאווולי משימה היסטורית-עולמית של הרס שני עמודי התווך של התרבות המערבית: הפילוסופיה היוונית הקלאסית והנצרות, אשר המוסר שלהן, בין שהוא נובע מן הטבע או מאלוהי הטבע, הוא פחות ערך לעומת האוטונומיה המושלמת של רצון האדם ותשוקתו.

המפתח למודרניות נמצא בפרק 15 של הנסיך.² מקיאווולי מונה כאן עשרה זוגות של סגולות אשר אנשים – ובייחוד שליטים – זוכים בגינן לשבח או לגינוי. סגולות אשר השליט, "אם הוא חפץ חיים" חייב "להשתמש" או "לא להשתמש בהן לפי הצורך".³ יש שליטים, כך הוא מכריז, "הנחשבים לליברלים, יש הנחשבים לקמצנים... [א/א] לעושקים. יש אכזרים ויש חנונים ורחומים. יש שליט ללא-אמונה ולעומתו יש דתי ומאמין, האחד נשי ופחדן, האחר אכזרי ואמיץ, האחד אנושי, האחר בעל גאווה, האחד תאוותן, האחר פרוש, האחד גלוי האחר ערמומי, האחד קשה האחר רך, האחד חמור סבר האחר קליל, האחד דתי-מאמין והאחר ספקן וכיוצא באלה."

מקיאווולי מפרט בפרק 18 של הנסיך:

אין הנסיך צריך להיות, לאמיתו של דבר, בעל כל הסגולות המצוינות לעיל, אולם הוא צריך בהחלט להיראות כבעל סגולות אלה. אעז ואומר אף זאת: יש נזק בסגולות אלה

* פרופ' פול איידלברג לימד שנים רבות באוניברסיטת בר-אילן, במחלקה הבינתחומית למדעי החברה, והוא מחברם של ספרים רבים. חבר מערכת נתיב.

¹ כל מראי המקום ב הנסיך לקוחים מן התרגום המפורש והמפורט של Leo Paul de Alvarez, *The Prince*

² שם, עמ' 93-94.

³ למעשה נזכרות אחת-עשרה מידות רעות, מאחר ש"קמצנות" ו"חמדנות" רשומות כהיפוכן של "ליברליות".

⁴ הנסיך, בתוספת הדגשה. (עמ' 108).

בנצרות), אולם מקיאווולי משמיט בכוונה תחילה את הענווה מרשימת הסגולות הראויות לשבח אצל אנשים ונסיכים.

הענווה היא לפתע סגולתו של החלש ומסווה של ה"גאה" (למשל, הכמרים שגינו את הגבריות כסגולתם של עובדי האלילים, בעודם משליטים אותה על אנשים בשם האלוהות) – צורה מעוותת וחסרת-אונים של הומוטאיזם.⁵ כדי להשלים את התהליך של האלהת האדם, מחק בורא האדם החילוני כל זכר או יומרה של אלוהות והפך את האדם ל"אנושי" לחלוטין. כך נזרע זרע ה"הומניזם" בפרק 15 של הנסיך. באותו פרק בעל משמעות לעתיד, מפתח מקיאווולי את תפקידה ההיסטורי של הנצרות: להחריב את עבודת האלילים הפרימיטיבית מחד גיסא ולסייע להפיכת האנושות לחילונית מאידך גיסא.

עם מחיקת הצדק מרשימת הסגולות הראויות לשבח אצל השליטים, הופיע מדע-מדינה חדש לחלוטין על במת ההיסטוריה העולמית. מדע-מדינה המקדש את השגרה, אם לא את ההמוניות, בשם ה"ריאליזם".⁶ בניגוד לפילוסופיה המדינית הקלאסית, מדע המדינה המודרני מכוון את דרכו לא על פי **כיצד על האדם לחיות** אלא על פי **כיצד חיים האנשים** – על פי המצוי ולא על פי הרצוי. בפרק 15 נאמר: "...רב המרחק בין כיצד חיים לבין כיצד יש לחיות, עד כי מי שמוותר על מה שנעשה למען מה שיש לעשות נוכח בחורבנו במקום בשמירת קיומו...לפיכך שומה על הנסיך, אם ברצונו לשמור על קיומו, ללמוד ולהסתגל להיות לא טוב ולהשתמש בכך לא רק במקרה הצורך". הפרדה זו בין המוסריות לבין הפוליטיקה היא התוצאה ההיסטורית של ההפרדה הנוצרית בין הכנסייה לבין המדינה. מעתה ואילך אין עוד מגבלות מוסר החלות על מה מותר לאדם לעשות. סוף סוף האדם עומד לגמרי ברשות עצמו. הוא נמצא, כפי שניטשה עתיד לומר, "מעבר לטוב ולרע".

יתרה מזאת, בניגוד ישיר למסורת התנ"כית, המהללת את האמת והכנות, בורא האדם החילוני מטיף לשליטים העתידיים לנהוג דרך קבע במרמה ובהעמדת פנים. "שומה על הנסיך להקפיד עד מאד...על מראית עין, כאשר הוא

נראה או נשמע, עליו להיות כל-כולו רחמים, אמונה, יושרה, אנושיות ודת... שהרי הבריות שופטות לפי מראה עיניים ולא לפי מעשה ידיים... כולם רואים מה שהנך לכאורה ורק בודדים נוגעים במה שאתה באמת."⁷ לפנינו מדיניות מכוונת על פי חוש המגע, הדינאמי והארוטי ביותר מבין החושים. שהרי בשונה מן הראיה והשמיעה – שהם קולטנים פסיביים של המילה הכתובה והמדוברת – חוש המגע, במיוחד בידיים, מקשר אל הרצון – הרצון לשלטון.

הביטוי הגדול ביותר של הרצון לשלטון אינו המדינה אלא כינון של "מדינה" חדשה לחלוטין. על מנת לייסד מדינה כזו, חייב המייסד לברוא "צורות וסדרים חדשים": עליו להשפיל "רמים" ולרומם "שפלים".⁸ כדי לעשות זאת עליו לשנות באורח קיצוני אמונות שעברו בירושה מדור לדור באשר למה שראוי לשבח או לגנאי. לשם כך נדרשים לא רק כוח עצום אלא הונאה והולכת-שולל בממדי-ענק. לפיכך חייב המייסד להיות בעל **סגולה**, בעל גדלות הנפש והגוף. עורמה ואכזריות יוצאות מן הכלל הן תכונות הכרחיות בכינונה של מדינה חדשה לחלוטין. בשום אופן אחר לא יוכל המייסד להנציח את "הצורות והסדרים החדשים" שלו. ברור כשמש כי ה"מדינה" – לימים יאמר ניטשה "הפילוסופיה" – היא תבנית נפשו ורצונו של "הנסיך".⁹

מאחר שכל המדינות החדשות מקורן בכוח ובאלימות מהפכנית, מייסדיהן הם – ומעצם טבעם חייבים להיות – "פושעים". רק לאחר שקבעו "סדרים" חדשים הם הופכים להיות "לגיטימיים" ומכובדים. בהתאם לכך, הגורם המכריע בחקר המדיניות אינו חוקים או מוסדות משפטיים אלא הדינמיקה של הכוח, אשר אך ורק עליו מתבססים בסופו של דבר כל החוקים. אמנם החוקים מחייבים אך ורק במידה שבה ניתן לאכוף אותם; שאם לא כן, אינם אלא מילים שאין בהן "אמת בת-תוקף" – בדומה למעולים שבמשטרים התיאורטיים, פרי דמיונם של הפילוסופים של העת העתיקה. בפרק 12 של הנסיך, כותב מקיאווולי: "היסודות העיקריים שהם נחלת כל המדינות, בין שהן חדשות ובין שהן ישנות או מעורבות, הם חוקים טובים ונשק טוב. מכיוון שלא יכולים להיות חוקים טובים במקום שאין בו נשק טוב ובמקום שיש בו נשק טוב חייבים להיות חוקים טובים, אפסח על הסקת מסקנות אודות החוקים ואדבר על נשק".

נשק הוא המקביל ל"אמת בת-תוקף" הנוכרת בפרק 15. אין חוקים צודקים ובלתי-צודקים ואין משטרים צודקים ובלתי-צודקים.

⁵ de Alvarez, pp. xi-xiv; Strauss, *Thoughts*, pp. 179, 207-208

⁶ מקברו היה מקיאווולי מזכיר לנו בחיך כי עם מותם של מאו-טסה-טונג וצ'ו אן-לאי שיבחו מדינאים ואינטלקטואלים מערביים את שני העריצים כ"אנשים דוללים". מחברו של "הנסיך" כותב בפרק 18: "ובאשר לכל פעולות האנוש ובמיוחד לפעולות של נסיכים, באין להן דין, יש להתבונן בתוצאה. ינצח אפוא הנסיך ויקיים את המדינה – האמצעים ייחשבו למכובדים ויזכו לשבחי הכול; שהרי ההמונים מושפעים תמיד ממראית עין ומתוצאות הדברים ובעולם הזה אין אלא ההמונים." עם המפורסמים שבעדת החנפים של מאו טסה-טונג וצ'ו אן-לאי שהיו אחראים לטבח של מיליוני סינים – נמנו נשיא אמריקאי ומזכיר המדינה המקצועי שלו.

⁷ *The Prince*, ch. 18 (italics added). See de Alvarez, pp. vi-vii

⁸ Machiavelli, *The Discourses*, I, p. 26

⁹ ראה de Alvarez, pp. ix-x. כינון מדינה חדשה לגמרי חייב להיות פועל של אדם אחד בלבד. ראה הערה להלן.

בשיעורים משתנים (לפי הנסיבות), את עורמת השועל עם אכזריותו הפראית של האריה.¹² וכשם שלא יעלה על הדעת לגנות אריה על שטרף טלה, כך לא יעלה על הדעת לגנות "נסיך" (על ידי כינויו "עריץ") על הרס או הכנעה של אומה. כפי שטוען מקיאווולי בפרק 3 של הנסיך: "עניין זה הוא באמת טבעי ורגיל ביותר לשאוף להשיג [שימו לב לכפל הלשון המכוון]; וכל אימת שאנשים מסוגלים לעשות זאת, הם יזכו תמיד לשבחים או שלא יגוננו...". כלל זה בא בעקבות דיווח על לואי ה-XII מצרפת שהובא לאיטליה בשל שאיפתם של הוונציאנים... אין ברצוני לתלות את האשם בחלקו של המלך בשל רצונו לזכות בדריסת-רגל באיטליה...". מקיאווולי, מייסדו של מדע המדינה "נטול הערכים", מראה בפרק 3 כיצד לכבוש את ארצו! אמת המידה המוחלטת של שבח או גנאי אינה צדק או עוול אלא הצלחה או כישלון.

עלינו לשאול מהי המטרה ההיסטורית העולמית של האדם החילוני. התשובה לשאלה זו נמצאת בפרק 25 של הנסיך. שם משווה מקיאווולי בערמוניות את אלוהים עם המזל (fortuna). לאחר מכן הוא מזהה את המזל עם "אישה" ומכריז בשובבות כי משימתו של האדם היא לכבוש אותה. כוונתו היא כי "אישה" מסמלת טבע ומשימתו העליונה של האדם היא לכבוש את הטבע. למשימה זו נדרשת התגברות על השקפות מסורתיות באשר לטבע האנושי. לכן המילה "נשמה" (anima) אינה מופיעה כלל בספר הנסיך ואף לא במסות. אנו מבינים אפוא כי טבעו של האדם הוא גמיש, אינו כבול לחוקי מוסר כלשהם או ל"מצפון" (מילה נוספת שאין לה זכר בספר הנסיך).¹³ הנה כי-כן, כשם ש"הפילוסוף" החליף את הפנתיאון האולימפי בתפישה חדשה של הטבע, כך הנסיך מחליף את הטבע (ואת אלוהי הטבע) בתפישה חדשה של האדם. עניין זה צריך עיון מפורט.

כיבוש המזל כרוך בהתגברות על אלוהים ועל כל מי שהמעטו באורח מסורתי בערכו של האדם על ידי בוז ל"אנושי" גרידא. האויב הוא "הגאה"; לא רק הכמרים, המשמיצים את הגוף, אלא הפילוסופים המהללים את המלוכה ואת האצולה. כדי לכבוש את המזל יש אפוא להציב לחיי אנוש יעדים נמוכים יותר. שכן, ככל שיגביהו יעדי האדם כך תגבר חשיפתו למזל ולמקרה. אדם חילוני מדולל הוא תוצר-לוואי של האדם הפרומתאי.

הנמכת היעדים של חיי אנוש עולה בקנה אחד עם השוואת ההבדל בין אדם לחיה מחד גיסא ועם הכחשת קיומה של נשמה מאידך גיסא. ביטול הנשמה אינו מותר לתבונה האנושית אלא לשרת את צורכי הגוף או את תאוותיו וכן טובין חיצוניים כגון עושר, כוח ויוקרה.

זוהי בדיוק הדוקטרינה של ריאליזם או פוזיטיביזם משפטי המזהה את הצודק עם החוקי. דוקטרינה זו שולטת בבתי הספר למשפטים בעולם הדמוקרטי ומקלה על הדמוקרטיה להכיר ולנהל שיג ושיח עם משטרי עריצות. אולם התכחשות להבדל בין חוקים צודקים לבלתי-צודקים פירושה פסילת התפישה של "טובת הכלל", שאינה מופיעה כלל בהנסיך.¹⁰ גם המילה "רודן" אינה מופיעה (בספר המשבח את היירון, אגאתוקלס, צ'זרה בורג'יה ואחרים מסוגם כ"נסיכים").¹¹ המונח "צדק" מופיע רק בפרק 19 של הנסיך, שם נזכרים עשרה קיסרים רומיים שרק שניים מהם מתו מוות טבעי – מרקוס אורליוס הצדיק והאצילי וספטימוס סוורוס האכזר והלא-הוגן. פירושו של דבר הוא כי צדק אינו רלוונטי בעולם הפוליטיקה (כפי שמצביעה השמטתו בפרק 15). אצל מקיאווולי אנו עדים להאלהה של האנוכיות, שהינה שם נרדף למה שקרוי בימינו אינדיבידואליזם.

אף כי שלטונו של מרקוס אורליוס היה צודק ואילו של סוורוס היה שלטון עריץ, מקיאווולי משבח את שני סוגי השלטון כ"מוסריים ובעלי מידות טובות" וזאת מאחר שאמת המידה המוחלטת ל"מוסריות" – וכן לשבח ולגנאי – היא ההצלחה (ועל כך עוד נרחיב את הדיבור). ההתכחשות השקטה להבדל הקלאסי בין מלוכה לעריצות היא אחת מאבני הפינה של מדע המדינה בן-זמננו (המפיץ את שוויון הערך המוסרי שאודותיו שומעים רבות בימינו). מדע המדינה הפוסל את ההבדל המסורתי בין מלוכה לעריצות אינו יכול להיות אחראי ולמעשה עליו להתכחש להבדל בין האדם הטוב לבין האזרח הטוב. אזרח טוב הוא כמובן הפטריוט הלוחם למען מדינתו ומציית לחוקיה אף על פי שמדינתו וחוקיה עלולים להיות לא-צודקים מנקודת המבט המסורתית. אולם משמעות הדבר היא כי אזרח טוב עלול להיות אדם רע. מכאן נובע כי מדע המדינה המודרני מתכחש להבדל בין אנשים טובים לאנשים רעים. לכן עיתונאים דמוקרטים (ורק הם) יכולים להכריז ברבים כי "טרוריסט בעיניו של אחד הוא לוחם חירות בעיניו של אחר." אותם הדוגלים ביחסיות (ומוריהם הרוחניים מחוגי האקדמיה) הם דוגמה למקיאווולים מאולפים לדמוקרטיה.

שורש איזון ההבדלים המוסריים נעוץ בהבדל שבין אדם לחיה. השליט המצליח, לדברי מקיאווולי בפרק 18, ישלב

¹⁰ ראה Strauss, *Thoughts*, עמ' 26 ו-29, אף שהמושג טובת הכלל מופיע ב-2, *The Discourses*, מקיאווולי טוען כי מקור הצדק הוא כוח. אגב, פרק זה מגלה מה חשב מקיאווולי אודות סיווג המשטרים של אריסטו. להגנת הרעיון של הכלל בניגוד למדע המדינה ההתנהגותי, ראה ספר, *Discourse on Statesmanship*, עמ' 9-14.

¹¹ ראה Strauss, *Thoughts*, עמ' 26 ו-29, שם לב כי בעוד ש"הנסיך" מוקדש לשליט, "המסות" המתייחס להירון כ"רודן" מוקדש לשני נושאים. ראה de Alvarez, pp. xv-xix; and Harvey Mansfield, Jr., עמ' 21-23.

¹² ראה הנסיך, פרק 18. בניגוד לפרקי אבות: "הווי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים" (ד, כ).

¹³ Strauss, *Thoughts*, p. 26

דרושים היו "משתפי פעולה" שיבואו בעקבות מקיאווולי ויגרמו להשלמת הפרויקט ההיסטורי העולמי שלו. הם באו. אולם לפני הדיון במשתפי הפעולה של מקיאווולי, יורשה לי לשעשע את הקורא בחריגה כדלהלן.

■ מקיאווולי משתמש בגימטריה

מקיאווולי הכיר באופן שטחי את הגימטריה (שיטה בה מתורגם האלף-בית העברי למספרים). לדוגמה, כפי שהבחין ליאו שטראוס, מקיאווולי עושה שימוש שיטתי במספר 13 (ובמכפלותיו) הן בספר הנסיך והן בספר המסות.¹⁵ במקרה, המספר 13 מבטא בערכו המספרי את המילה העברית "אחד". הנסיך הוא האחד למופת. ה"נסיך" (prince באנגלית), מקורו במילה הלטינית *principi*, מסמל את ה"ראש וראשון", ה"ראשית", משהו "חדש" לחלוטין. הכותרת של פרק 26 בספר המסות היא: "נסיך חדש חייב לחדש הכל". בפרק זה מקיאווולי רומז בערמוניות כי נסיך חדש חייב לחקות את אלוהים. אין זה מקרי בלבד כי הנסיך כולל 26 פרקים. 26 הוא הערך המספרי של ארבע האותיות העבריות (יהוה) הכלולות בשם המפורש הקדוש, שאין להביעו במילים, של אלוהים.¹⁶

נפנה עתה למשפט האחרון בפרק 13 בספר הנסיך. בהתייחסו לכובשים הגדולים ולאופן שבו "התחמשו והתנהלו", מקיאווולי מגלה סוד, "לאילו מסדרים אני משייך את עצמי". בלשון השאלה מן הדת מתוודה מקיאווולי על אמונתו: הוא משתחוה בפני אל אחד בלבד, אלוהי הכוח. (באפיזודה המרכזית בפרק, סיפור דויד וגוליית, ממלא הסכין את מקומו של אלוהים.)

אולם הבה נחזור להתחלה. בפרק 1 משרטט מקיאווולי בקיצור נמרץ 13 צורות שונות להשגת "נסיכויות" או "ממלכות" ("principates"). הוא משלים את הטיפול בנושא בפרק 11. הפרק המרכזי בקבוצה זו הוא כמובן פרק 6. שם הוא מחליט "להביא את הדוגמאות הגדולות ביותר לנסיכויות חדשות שנסודו על ידי נסיכים חדשים, אנשים יחידי "סגולה" (מושג הנזכר 13 פעמים בפרק זה). שם הוא מזכיר את משה בנשימה אחת עם שלושה מחוקקים עובדי-אלילים. אחד מהם הוא רומולוס, מייסדה המיתולוגי של רומא, שרצח את אחיו התאום, רמוס, כדי להיות "יחידי", "דבר ראשון", "התחלה חדשה" – "נסיך" במובנו העמוק ביותר של המונח.¹⁷ הדיון הוא

התכחות לנשמה היא אפוא האלהה של "האנושי כל כך" – אשר הכמרים מכנים אותו בזלזול "הטבע האנושי". האלהה "האנושי" של מקיאווולי היא המשמעות, ללא כחל וסרק, של ההומניזם; זהו המקור האמיתי של האינדיבידואליזם והקפיטליזם, של הסוציאליזם והקומוניזם, של הפשיזם והנאציזם.

עתה ניתן להעריך בצורה מלאה יותר את התנאים המוקדמים לכיבוש הטבע בנוסח מקיאווולי. קודם כל נדרש מדע-מדינה חדש, המשחרר את האינסטינקטים הרכושניים של האדם בניגוד למתינות הקלאסית ולסגפנות הנוצרית. עם זאת, שחרור הרכושנות מחייב פסילתם של כמרים, אצילים ומלכים למען העם. פרשנים נוטים לצמצם ואף להתעלם מן "הדעה הקדומה" של מקיאווולי לגבי דמוקרטיה (לאמיתו של דבר, זהו פרויקט היסטורי-עולמי). מדע המדינה של מקיאווולי חייב להיות דמוקרטי על מנת שיוכל ליצור תורה חדשה למען האנושות. כלומר, היה עליו להרוס את מדע המדינה הקלאסי, האריסטוקרטי בעיקרו, על מנת ליצור עידן דמוקרטי. **לאמיתו של דבר, מקיאווולי הוא הפילוסוף הראשון הטוען כי דמוקרטיה היא המשטר הטוב ביותר.**

בספר המסות הוא קורא תגר על כל פילוסופיה פוליטית קודמת, בטענה כי "בנוגע לזהירות וליציבות, אני טוען כי האנשים זהירים ויציבים יותר וכושר השיפוט שלהם טוב מזה של נסיך." (I, 58). ובספר הנסיך הוא מכריז באומץ: "מטרתו של העם הוגנת יותר מזו של הגדולים."¹⁴ יתרה מזאת, בהפיכת המסורת הגדולה, המהללת את החברות "החקלאיות" בניגוד ל"מסחריות" כנוטות לתרום למידות הטובות, מקיאווולי משבח רפובליקות מסחריות מאחר שרפובליקות כאלה, כגון רומא, הן חזקות יותר ומסוגלות יותר לשלטון. מדע המדינה של מקיאווולי קורא אפוא דרור לרכושנות ומכשיר את הקרקע לקפיטליזם (ולחברה יותר מזה כפי שניווכח בהמשך). הוא אכן אבי המודרניות.

את הנסיך יש אפוא להבין כמחקר מזימתי וקופרניקאי. (אגב, הפרק הארוך ביותר בו וכן במסות הוא אודות מזימה.) אין כאן מסכת של תקופות (יש הסבורים כך באיוולתם). יצירת מופת זו של עורמה יש לראות כתעמולה פילוסופית המיועדת להוגי דעות העלולים להתפתות למציאת עניין משותף עם "העם" וליצירת תורה חדשה למען האנושות.

¹⁴ הנסיך, פרק 9. מקיאווולי מסביר בהמשך כי בעוד שהגדול רוצה לדכא, האנשים רוצים שלא להיות תחת דיכוי. בשום אופן אין הוא רואה את האנשים כהוגנים בזכות עצמם. "שכן אפשר לומר באופן כללי על אנשים כי הם כפויי-טובה, הפכפכים, צבועים ומעמידי פנים, מתחמקים מסכנות ואוהבים להרוויח..." (שם, פרק 17). כמובן, רק "נסיך" יכול לכוון מדינה; אך מכאן ואילך מקיאווולי מצדד בעם – כפי שעליו לעשות אם ברצונו להיות מייסד בעצמו, כלומר, של צורת וסדרים חדשים. בהתאם לכך, המשטר הטוב ביותר לדעתו הוא רפובליקה מסחרית ואימפריאליסטית המנוגדת לפילוסופיה המדינית של התקופה הקלאסית ושל ימי הביניים. ראה, I, 6, *The Discourses*, and Mansfield, עמ' 152-155, 243.

¹⁵ Strauss, *Thoughts*, pp. 312n22, 313n24, 326n183; Mansfield, pp. 32n12, 67n8, 73n9.

¹⁶ גימטריה של מילה היא סכום הערכים המספריים של האותיות המרכיבות אותה. לדוגמה, האות "י" = 10; האות "ה" = 5; האות "ו" = 6. מכאן, הגימטריה של שם אלוהים שאין לבטאו, יהוה היא $10 + 5 + 6 + 5 = 26$.

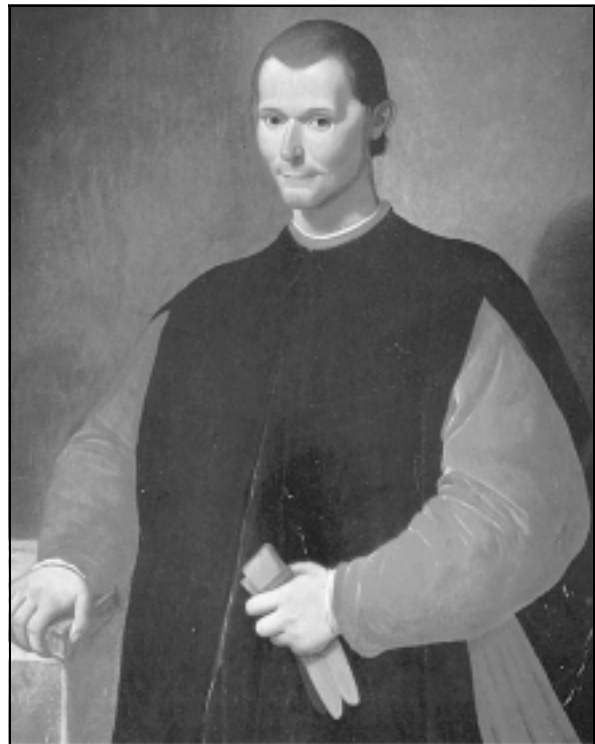
¹⁷ מקיאווולי מגן על רצח האח של רומולוס בספר *The Discourses*, I, 9, בטענה "ייסודה של רפובליקה חדשה. חייב להיות מעשהו של אדם אחד בלבד."

נשאלת השאלה: מדוע הופך מקיאווולי את סדרן של עשרת הדברות בפרק 15 ולא בפרק אחר? המספר 15 מצטמצם ל-6 (5+1). אדם נברא ביום הששי, אדם, בדמותו של מקיאווולי, הופך לבורא בפרק 15. לאמיתו של דבר, 15 בגימטריה הוא שם נוסף של אלוהים: יוד הא. יתרה מזאת, זהו הפרק היחיד בספר שבו אין מקיאווולי משתמש בדוגמאות היסטוריות כדי להעביר את מדע המדינה החדש שלו!¹⁸ בפרק זה הוא עושה כבתוך שלו, כנסיך חדש, כראש וראשון חדש, כיוצר ערכים חדשים. למען הסר ספק, פרק 24 מצטמצם אף הוא ל-6 (2+4). הוא מסתיים בהכרזה: "ורק הביצורים התלויים בך עצמך ובסגולתך הם הטובים, הבטוחים וברי הקיימא." לאלוהים אין מקום בעולם של גברים. מכאן נעבור לפרק 25 שבו משווה מקיאווולי את אלוהים למזל. המספר 25 מצטמצם ל-7 (2+5). המספר 7 מסמל בעיני רבים מזל או מקרה. (מעניין כי פרק 7 עוסק בציזרה בורגיה אשר השיג שלטון במקרה ואיבד אותו במקרה). בעיני אחרים מסמל המספר 7 סיום או שלמות, שכן ביום השביעי שבת אלוהים ויינפש ממלאכת הבריאה.

אף כי אפשר להבין את מקיאווולי כהלכה גם ללא גימטריה או נומרולוגיה, הרי שהשימוש שהוא עושה בהן מורה על הערמוניות ועל תשומת הלב הקפדנית שהוקדשו לחיבור הנסיך המסות. אולם החשוב ביותר בנוגע לשימוש בנומרולוגיה הוא כי על ידי השימוש במספרים ובסדרות מספרים כדי לכוון את העברת הגותו המהפכנית, נותר פחות מקום למזל. הנומרוולוגיה הוסיפה תבלין למדע המדינה החדש שלו וכך הגבירה את הפיתוי שבו בעיניהם של "משתפי הפעולה" האלמונים של מקיאווולי.

■ "משתפי הפעולה" של מקיאווולי

מקיאווולי מת ב-1527. עמיתו הפלורנטיני גלילאו נולד ב-1564. ללא כיבוש הטבע הודות למדע של גלילאו, היה הפרויקט ההיסטורי העולמי של מקיאווולי יורד עמו אלי קבר. בעוד שמקיאווולי היה אביו מולידו של מדע מדינה דמוקרטי, היה גלילאו אבי הקוסמוולוגיה הדמוקרטית הנחוצה לעיצוב תורה חדשה לאדם. המתמטיציצה של הטבע והסינתזה של אסטרונומיה ופיסיקה על פי גלילאו, הפכו על פיו את היקום המסודר באופן הירארכי וסופי מבית מדרשה של הפילוסופיה הקלאסית (ושל הפילוסופיה של ימי הביניים). שמים וארץ גילו עתה את רעיון השוויון. בעולם המכניסטי שנחנך על ידי גלילאו (והושלם על ידי ניוטון) אין האדם יכול עוד לסמוך על הטבע או על אלוהים כדי לקבל אמות-מידה אובייקטיביות ובעלות תוקף אוניברסאלי כדי לקבוע כיצד על האדם לחיות. כל הרעיונות בנושא מכריע זה נעשו

ניקולו מקיאווולי. ציור שמן מאת סנטי די טיטו (Tito), פלצו וקיי, פרינצה.

במידה רבה סמלי. כדי להיות יוצר של "צורות וסדרים חדשים" יש להחריב את הקרובים והיקרים ביותר או להתגבר עליהם. למשל, נאמנויות של אחווה, ציות לאמונת האבות ולהכרה מוסרית. חשבו מה אומר מקיאווולי בספר המסות (9, 1): "בעוד שהמעשה [רצח-אח על ידי רומולוס] מאשים, התוצאה סולחת." מעשה רצח האח מאשים רק מאחר שהוקעתו מייצגת את המוסריות המבוססת – המוסריות הרגילה. אולם התוצאה סולחת מאחר שהיא חונכת מוסריות חדשה – מוסריות בלתי רגילה. עם זאת, ההצלחה הופכת בסופו של דבר את הבלתי-רגיל לרגיל. הנה כי-כן, מקיאווולי – "נסיך", "ראש וראשון" – הורס את הדת המבוססת ואת המוסריות האצילית ומייסד מוסריות חילונית ודמוקרטית. "האדם העליון" – יוצר הערכים החדשים – של ניטשה אינו כי אם צאצאו של הנסיך.

בפרק 6 של הנסיך, מקיאווולי מקשר בין רומולוס למשה ובכך מעורר את הקורא לזכור כי שניהם ננטשו בינקותם. טשטוש ההבדלים בין רומולוס (רוצח אחיו) לבין משה (שהציל את אחיו), השוויון המוסרי הזה יש בו שיטתיות שטנית. המספר 6 מייצג את ששת הכיוונים (צפון, מזרח, דרום, מערב, מעלה ומטה) ומכאן, את העולם הגשמי. נוסף על כך, העולם נברא בששה ימים. יש אפוא משום גילוי כפול בכך שדווקא בפרק 6 של הנסיך תימצא התייחסותו הראשונה של מקיאווולי לאלוהים!

¹⁸ Strauss, *Thoughts*, p. 59.

שוויים. הובס (Hobbes), שהעריץ את גלילאו וביקר אצלו, נוכח בתוצאותיו של המדע "נטול הערכים" החדש: מלחמת הכל בכל, אשר בה "אין דבר היכול להיות לא צודק" מכיוון שבמלחמה "אין מקום לרעיונות של נכון ולא נכון, של צדק ועוול".

בתנאים כאלה [כותב הובס], אין מקום לחריצות מאחר שפירותיה אינם מובטחים וכתוצאה מכך אין עבודת אדמה; אין ספנות ואין שימוש בסחורות ייבוא בדרך הים; אין בניה מרווחת... אין ידע של פני האדמה; אין התייחסות לזמן; אין אמנויות; אין מכתבים; אין חברה; והגרוע מכל הוא פחד מתמשך וסכנת מוות אלים; וחיי האדם קצרים ורצופי בדידות, עוני, רוע לב ואכזריות.¹⁹

אנשים יהיו דומים לגופים רבים בתנועה או בהתנגשות מתמדת. לפיכך האמין הובס כי רק האינסטינקט החזק ביותר בלב האדם, הפחד מפני מוות אלים – הרע הגרוע מכל (*summum malum*) לדעת הובס – יוכל לספק יסוד טבעי מוצק לחיים פוליטיים. אין פלא כי הובס ראה בשימור-עצמי חוק יסוד של הטבע. רק מבחינה משפילה זו מספק הטבע אמת-מידה לאנושות ואף מכתב ציווי מוסרי: "בקש שלום ורדפהו". השלום דורש כי אנשים יוותרו על תביעותיהם לעליונות מוסרית או פוליטית; הוא דורש שוויון. הוא דורש גם הכרה בעובדה

כי טוב ורע הם שמות המסמלים את תשוקותינו וסלידותינו; אלה משתנות בהתאם למוגם, מנהגיהם ותורתיהם של האנשים; כי אנשים שונים נבדלים זה מזה לא רק בשיקול דעתם לגבי התחושה של מה נעים או אינו נעים לטעם, לריח, לשמיעה, למגע ולמראה, אלא גם לגבי פעולות מתקבלות או בלתי מתקבלות על הדעת בחיים המשותפים.²⁰

יצוין כי טוב ורע, לפי הובס, אין להם בסיס אובייקטיבי או רציונאלי יותר מאשר לאותן סגולות משניות שעליהן אמר גלילאו: "אני מאמין שאין הן אלא שמות ותו-לא." באמצעות הפגת האשליות כי לרעיונותיהם של אנשים בנוגע לטוב ורע יש איזו קדושה אלוהית או כי שורשי רעיונותיהם נטועים בטבע, הובס מרחיק את האנרגיות של האנושות מסכסוכים דתיים הרסניים (תלמידיו בני זמננו מכנים זאת: "מחלוקות אידיאולוגיות") ומפנה אותן אל כיבוש הטבע בדרכי שלום. לשם כך הוא בנה מוסריות תועלתנית המבוססת על נהנתנות פוליטית (להבדיל, תוך השוואת ניגודים, מן הנהנתנות הלא-פוליטית של אפיקורוס [Epicurus]).

קנט (Kant), שהסכים עם הפיסיקה של גלילאו-ניוטון, העדיף מוסריות המבוססת לא על נטיותיהם של אנשים או

על חשבון של עונג-כאב, אלא על תפישת הרצון המוסרי החופשי. הציווי המוחלט שלו הוא: "פעל רק על פי מיטב יכולתך ובו בזמן רצה כי [מיטב יכולתך] יהיה לחוק אוניברסאלי."²¹ ציווי זה יש להבין כניסיון להמיר קטגוריות של תבונה בשני מקורות של מוסריות שהתערערו על ידי הפיסיקה החדשה: הטבע ואלוהים. המוסריות של קנט, השוויונית ביסודה, היא צורה של נצרות שהפכה לחילונית. בדומה לנצרות, גם המוסריות של קנט מיועדת לאנשים בעלי תבונה רגילה.

אולם הראוי ביותר לציון בנוגע לעניין המעשי שבתבונה הרגילה הוא כי עשויה להיות בה תקווה לזכות "בכל הקופה" באותה מידה שהיא קיימת אצל כל פילוסוף. לאמיתו של דבר יש ביכולתה לעשות זאת בוודאות רבה יותר מאשר הפילוסוף, מכיוון שאין לו כל עקרון החסר לתבונה הרגילה, בעוד ששיקול דעתו מתבלבל בנקל בגלל המון שיקולים בלתי רלוונטיים וכך הוא סוטה מן הדרך הנכונה. האם לא יהיה אפוא נכון יותר, בענייני מוסר, לקבל ללא עוררין את שיקול הדעת הרציונלי הפשוט, או לכל היותר להיזקק לפילוסופיה כדי לעשות את מערכת המוסר לשלמה ומובנת יותר ואת כלליה נוחים יותר לשימוש?²²

האם לא אמר מקיאווולי (כפי שצוטט לעיל): "בנוגע לפיכחות וליציבות, אומר אני כי האנשים פיקחים ויצבים יותר מן הנסיך ושיקול דעתם טוב משלנו?"

מששולקו אלוהים והטבע כמקורות של מוסריות, על האדם למצוא את מקור המוסריות בתוך עצמו. הוא מנסה לעשות זאת אך כל מאמציו עולים בתוהו. הורדת השמיים אל הארץ באמצעות האחידות הקוסמית של גלילאו איזנה את האנושות.

נעבור עתה לסקירה קצרה של כמה מ"משפטי הפעולה" של מקיאווולי (הנדונים באריכות בספרי *Jerusalem vs. Athens*). פרנסיס בייקון היה קורא אוהד של מקיאווולי. מחקרו "Of the Interpretation of Nature" (על דרכי הבנת הטבע), קישר מדע לטכנולוגיה.²³ מטרתו של מדע חדש זה הייתה להקל על מצבו של האדם. לראשונה בהיסטוריה, נועד המדע – בנפרד מפילוסופיה (שימור המעטים, כלומר, "הגאים") – לשרת את הרבים.

ראוי לזכור כי הפילוסופים מן האסכולה המודרנית התייחסו לדת בכלל ולנצרות בפרט כאל מתחרה יחידה שלהם וכמחסום הגדול ביותר בדרך לכיבוש הטבע ולקדמה אנושית. הובס ולוק (Locke) פתחו במתקפה שנונה על התנ"ך. כדי להעביר את האתיאיזם שלהם בשנינות מסוימת, תיבל הובס את התייחסויותיו לאלוהים באומרו

²¹ Emanuel Kant, *Foundations of the Metaphysics of Morals*, p. 80, L.W. Beck, trans.

²² שם, עמ' 65.

²³ לדיון בבייקון ראה: *Jerusalem vs. Athens*, עמ' 176-177.

¹⁹ *Leviathan*, pp. 82, 83.

²⁰ שם, עמ' 104.

עם ביטול הרכוש הפרטי והכיבוש המדעי של הטבע יושם קץ לניצול האדם. תתפוגג האנוכיות, שהיא תוצאה היסטורית ותו לא וכמוהו גם המוסריות, שהייתה תמיד המוסריות של המעמד השליט והמנצל. מעתה ואילך יחיה האדם על פי "התודעה המשותפת למינינו", שהיא בלבד מותר האדם מן החיה.²⁷

מה שיבוא במקום אנוכיות ומגבלות המוסריות יהיה חוסר עניין ספונטאני בין אחים. לגבי מרקס זהו ההומניזם האמיתי היחיד והדמוקרטיה האמיתית היחידה.

■ דמוקרטיה והשפלת האדם

תודות למקיאווולי ולממשיכי דרכו הפילוסופית, הייתה הדמוקרטיה לדת, לאלוהות של העידן המודרני, החסינה מפני שאילתות וביקורת יותר מכל דת גלויה אחרת. עד מקיאווולי ואף עד המאה השמונה עשרה נחשבה הדמוקרטיה לצורת ממשל גרועה ואילו בימינו מעמדה איתן כצורת הממשל הטובה היחידה – למרות היותה מצע הגידול של יחסיות המוסר. בכל זאת, אפשר לטעון כי החופש והשוויון המשגשים בדמוקרטיה מקלים על כיבוש הטבע, ככתוב בתורה: "...ומלאו את הארץ וכבשוה..." (בראשית א, כ"ח). אין לצפות לכך מן הפילוסופיה המדינית היוונית, לאור הזיקה האריסטו-קרטית והחקלאית שלה ואף לא מן הנצרות, לאור סגפנותה ותפישת העולם הבא שלה. אולם פירוש הדבר הוא כי יש להתגבר על המסורת היוונית-נוצרית כדי להקל על כיבוש הטבע על ידי האדם. חשבו על התוצאות החיוביות.

כיבוש הטבע שחרר אנשים, נשים וילדים אינספור מעמל מתסכל ומסבל. כמובן שהתהליך עצמו היה רצוף עמל מתסכל וסבל, בעיקר בשלבי הראשונים של הקפיטליזם. אולם גם מרקס, בהמטירו אש וגופרית על הבורגנות, נאלץ להודות כי הקפיטליזם למרות "הניצול הגלוי, חסר הבושה, הישיר והאכזרי", היה הראשון שהראה למה יכולה לגרום פעילותו של האדם. הקפיטליזם חולל נפלאות מאין כמוהן, העולות על הפירמידות המצריות, האקוור-דוקטים הרומים והקתדרלות הגותיות. הוא יצר ערים ענקיות והציל בכך חלק ניכר מן האוכלוסייה מן האווילות שבחיי הכפר.²⁸

בינתיים, שחררה הדמוקרטיה הליברלית אינספור אנשים משעבוד מדיני. תודות לשוויון ההזדמנויות, היא פתחה שערים לכישרונות שעד עתה דוכאו. היא גם הציגה חוקי עונשין אנושיים. רעיון השוויון הרס הרבה דברים טובים אולם גם תרם לקדמה אנושית – כך אפשר לפחות לטעון. לעומת זאת, אפשר גם לטעון כי יותר

כי הכל הוא חומר בתנועה, בעוד שלוק חלק כבוד לאלוהות בהכריזו כי העמל האנושי הוא המקור לכל ערך. (אגב, "מדינת הטבע" [state of nature] של שני פילוסופים אלה אינה כי אם מבנה היפותטי – דמיוני לחלוטין – המיועד להפצת רעיון של חברה פוליטית חילונית.) בהשפעת התפעלותו של לוק מן המסחר, יצר אדם סמית את "עושר האומות" (Wealth of Nations) התני"ך של הקפיטליזם, אשר בו הוא מפיץ רעיון חדשני כי במקום המלחמה אפשר שתבוא תחרות כלכלית (דעה קדומה שגם שתי מלחמות עולם לא הצליחו להפריכה).²⁴

ברוך (בנדיקט) שפינוזה אף הוא משתף פעולה של מקיאווולי. ב"מחקר תיאולוגי-פוליטי" (Theological-Political Treatise), שפינוזה היה הפילוסוף הדמוקרטי-ליברל הראשון; הוא גם אבי "ביקורת התני"ך."²⁵ "המחקר" שלו מהלל את הדמוקרטיה כ"צורת הממשל הטבעית ביותר", שכן בה "רשאי כל אדם לחשוב כרצונו ולומר את אשר הוא חושב."²⁶

ז'אן ז'אק רוסו (Rousseau), פילוסוף של דמוקרטיה אשר התנגד למרות זאת לחברה המסחרית, קידם את הרעיון של מקיאווולי כי טבע האדם ניתן לחישול אינסופי והוא תוצר של תקלה היסטורית. אולם בעוד שמקיאווולי אמר כי האדם מטבעו "רע", משמע – אנוכי, רוסו סבר כי האדם מטבעו טוב ונדיב וכי ניתן להתגבר על הסכסוך האנושי באמצעות "אמנה חברתית" המבוססת על "רצון הכלל". קרל מרקס הרחיק לכת. כפי שכתבתי ב-Demophrenia.

מרקס לא רק פסל כל מוסריות שהייתה קיימת עד עתה, אלא גם את האמונה ביסוד הטבעי של האנוכיות. לפי מרקס, אנוכיות, לא פחות ממוסריות, היא תוצר היסטורי ורק עם היעלמות בו זמנית של האנוכיות והמוסריות ישיג האדם את החופש והשוויון האמיתיים, משמע – דמוקרטיה אמיתית בניגוד לדמוקרטיה מזויפת. כיצד יש להבין זאת?

מרקס האמין כי מקור הניצול של אדם על ידי אדם אחר אינו בפגם כלשהו בטבע האנושי אלא בדלות הטבע הגשמי. הטבע פשוט אינו מספק די צורך את צורכי האדם. כלומר, לא האנוכיות אלא המחסור הכלכלי הוא הגורם המקורי לעימות ולעבדות, למצוקה ולאי השוויון האנושיים. אולם

²⁴ שמעון פרס עודנו מאמין כי יש פתרון כלכלי לסכסוך בין ישראל לשכנותיה הערביות. זה מזכיר את אמרתו של אורוול: "דור שאי אפשר ללמדו תלוי עלינו כמחרוזת של גופות."

²⁵ ראה Strauss, *Liberalism Ancient & Modern*, עמ' 244, כפי שמציין שטראוס, שפינוזה שנה את היהדות ואת היהודים. יחס זה נראה להרמן כהן כ"לא טבעי" ואף כפעולה בלתי נתפשת של בגידה אנושית. "אני מזכיר זאת בדרך אגב מאחר שניתן למצוא תופעה דומה אצל יהודים מסוימים בישראל היום."

²⁶ *The Chief Works of Benedict de Spinoza* (Dover, 1951), עמ' 207, 257, 263, 265. כפי שצינו אחרים, ה-Ethics של שפינוזה מזהה ללא שייג את אלוהים עם "טבעי".

²⁷ אני סותר את מרקס, *Demophrenia*, שם, עמ' 30-32.
²⁸ Marx and Engels, *The Communist Manifesto*, pp. 12-14

משהדמוקרטיה מייצגת את הקדמה היא מייצגת את השפלת האדם! הבה נבדוק הנחה זו.

טרם השפעותיה המטמטמות וההרסניות של הטלוויזיה, כתב אלפרד נורת' וייטהד (Whitehead), מאוהדיה הגדולים של הדמוקרטיה: "עד כמה שהדבר נוגע לחופש הפרט כשלעצמו, היה יותר חופש בעיר לונדון בשנת 1663, כאשר צירלס הראשון היה מלך, מכפי שקיים היום בכל עיר תעשייתית בעולם."²⁹ דמוקרטיה תעשייתית מטפחת שעבוד משלה.

אכן, הדמוקרטיה שמה קץ לעבדות האנושית; אולם, עבדות אנושית לא תמיד הייתה רעה קשה מנשוא כפי שהוצגה. זאת, למרות ביטולה המוצדק בתקופה המודרנית. באורח פרדוקסאלי ביטול העבדות לא היה תוצאה של קדמה מוסרית אלא תוצאה של הידרדרות מוסרית.³⁰

כמובן, תמיד היו אדונים בלתי ראויים לעבדים. אף על פי כן, כאשר יחידים היו חשובים מבחינה היסטורית, כלומר, היו אנשים בשיעור קומתם של דויד המלך או אפלטון, היה זה ראוי והוגן כי אנשים פחותים מהם ישרתו אותם. אכן, היה זה כבוד לשרת אישים גדולים כאלה, לראות את סגולותיהם, לשתות בצמא את דברי החוכמה שלהם. אולם כאשר פחתה חשיבותם של יחידים מובילים והם לא היו עוד ראויים לעבדים, הביאה ההשגחה העליונה לעליית הדמוקרטיה והמדע מחד גיסא ולביטול העבדות מאידך גיסא. היה זה תהליך הדרגתי. ככל שהאנשים היו פחות ראויים ליהנות מעבודת עבדים, היה עליהם להסתמך יותר ויותר על עבודת בעלי-חיים. (היזכרו בצהלת הביולוגים שעה שגילו שמקור שושלת היוחסין שלהם אצל הקופים ובפגיעה שחשו נוכח עצם הרעיון של מקור יוחסין רם יותר!) ההשגחה העליונה האיצה אפוא את התפתחות המדע והטכנולוגיה כדי שאפשר יהיה להחליף את עבודת החיות במכונות שנעשו אוטומטיות יותר ויותר (ועתה הן מוכשרות במידה רבה לסיפוק תשוקות קלות-ערך). במלים אחרות, לאור האנוכיות הגוברת והנהנתנות של התקופה המודרנית, אין האדם ראוי עוד שישרתוהו יצורים חיים.³¹

²⁹ Whitehead, *Science and Philosophy*, pp. 165-166.

³⁰ ראה Zimmerman, *Torah and Reason*, עמ' 147-151, השקפה היסטורית זו מסתמכת עליו.

³¹ ראה אלכסיס דה טוקוויל, *Democracy in America*, II, עמ' 104, המייחס את התפשטות האנוכיות לאינדיבידואליזם הדמוקרטי: "אינדיבידואליזם הוא ביטוי חדש שנוצח מרעיון חדשני. אבותינו הכירו רק אגואיזם (אנוכיות). אנוכיות היא אהבה לזהות ומוגזמת של העצמי, הגורמת לאדם לקשר כל דבר עם עצמו ולהעדיף את עצמו על פני כל דבר אחר. אינדיבידואליזם הוא רגש בוגר ושליו הגורם לכל אחד מתברי הקהילה לנתק עצמו מהמון עמיתיו ומשפחתו, כך שאחרי שיצר מעגל קטן משלו, הוא פורש מרצונו מן החברה. אנוכיות מקורה באינטימקט עיוור ואילו אינדיבידואליזם נובע משיקול דעת שגוי יותר מאשר מרגשות מושחתים; מקורו הן בליקויי נפש והן בסטיות הלב.

עם זאת, בצמוד להידרדרותו המוסרית של היחיד, היה שיפור חיזוני באופייה של החברה. דיכוטומיה זו אינה פרדוקסאלית. התקדמות המדע והטכנולוגיה, סימן ההיכר של הציביליזציה המערבית, הייתה לאמתו של דבר תוצאה של אנוכיות או של הידרדרות מוסרית (שנסתייעה בהתקפתו השוחקת של מקיאווולי נגד המוסריות היוונית-נוצרית). רוסו כתב ב-*First Discourse* (הדיון הראשון): "נשמותינו הושחתו ביחס להתקדמות המדעים והאמנויות שלנו לקראת שלמות."³² רוסו לא התייחס רק לשחיתות המוסרית של תקופתו, פסגת "הנאורות". הוא התייחס לקשר בין שחיתות להתקדמות המדעים והאמנויות כאילו היה זה חוק ההיסטוריה, תופעה אשר לדבריו: "הובחנה בכל התקופות ובכל המקומות."³³ במושג "שחיתות" התכוון רוסו להידרדרות המוסריות האזרחית, המסירות לטובת הכלל, כלומר, לעליונותה של האנוכיות. אולם, כפי שנבחנו, אנוכיות היא הבסיס למדע המדינה נטול האלוהים של מקיאווולי, אשר רוסו תרם לקידומו.

מדע מדינה זה, אשר הספקנות והכפירה שבו מציינים את כל מדעי החברה והמדעים ההומאניים, הפך את האדם לחילוני לגמרי, הפשיט אותו מחכמתו התבונית ופורר את החברה לחלקיקים. תפקודיו האינטלקטואליים של האדם החילוני מוגבלים לפעולות של תבונה מעשית המשרתת ערב-רב של תשוקות. הנפש המסודרת מימים ימימה, היא עתה "עצמי" מבובל. כל הרגשות, לרבות אהבה, הם התייחסות-עצמית – כפי שמהפכת המין הבהירה.³⁴ לדעת מקיאווולי הטובה "הטבעית" היחידה היא טובת הפרט.³⁵ חשבו נא עתה על ההיבטים השליליים של צאצאיו. הדמוקרטיה, שהגדילה את חופש הביטוי, עדה להידרדרות מחרידה של אמות מידה אינטלקטואליות. הדמוקרטיה, שרוממה את עיקרון השוויון, גרמה למתן מעמד שווה לכל

אנוכיות הורסת את נבטי כל הסגולות; אינדיבידואליזם מחליש קודם כל את סגולות החיים הציבוריים, אולם בטווח הארוך הוא תוקף ומשמיד כל סגולה אחרת ולבסוף שוקע באנוכיות מוחלטת. אנוכיות היא חטא עתיק כימי העולם ואינה שייכת לצורה כלשהי של חברה; האינדיבידואליזם מקורו דמוקרטי והוא מאיים להתפשט ככל שהתנאים יאפשרו זאת."

³² Jean-Jacques Rousseau, *First Discourse, The First and Second Discourses*, p. 39, R.D. Masters, ed., J.R. Masters, trans.

³³ שם, עמ' 40.

³⁴ כאשר כתב הובס כי "תשוקה ואהבה חד הן", וכאשר פרויד צמצם את האהבה לניין גופני גרידא, הם טיפחו את הקרקע שהוכשרה על ידי מקיאווולי, הכותב: "אנשים שוכחים את מות אביהם מהר יותר מאשר את אובדן ירושתם." משמע, אהבת בן חלשה יותר מן התשוקה לרכוש. ראה: *The Prince*, p. 101; *Leviathan*, p. 32.

³⁵ את עשיית הטוב וריצוי האחרים יש להבין כאמצעי לצורך זכיה במוניטין ובעוצמה. לא ייפלא כי ההצלחה בהשגת מטרת תשוקותיו של אדם – תורה המונית וגסה – היא אמת המידה המוחלטת לשבח או לגנאי.

ההבחנות המוסריות. הדמוקרטיה, שיצאה להגנת כבוד האדם, נכנעת עתה לגסות שפלה.

עם זאת, בתהליך ההידרדרות האמור, הדמוקרטיה, על המוסריות היחסית הפושה בה, הורסת את כל המתחרים הפוליטיים של התורה – לרבות את הדמוקרטיה עצמה!³⁶ למען האמת, דמוקרטיה אינה אלא יציר כפיו של מקיאווולי; אין לה כל תוקף מהותי. החופש והשוויון הדמוקרטיים אין להם ולא יכול להיות להם כל בסיס הגיוני במנותק מן התורה ומבריאת האדם בצלם אלוהים. דברים אלה אמורים גם לגבי המדינה הריבונית, שאף היא יוצאת חלציו של מקיאווולי. אמרתו של לואי ה-XIV: "המדינה זה אני", היא רק הד להתייחסותו של מקיאווולי אל לואי ה-XII כאל "צרפת", בפרק 3 בספרו הנסיך. המדינה היא יצירה אנושית ובמובן זה אין הבדל בין "המדינה זה אני" לבין "קול המון כקול שדי". בשני המקרים החוק תלוי אך ורק ברצונו של הריבון, בין שהוא היחיד ובין שהוא המעטים או הרבים. המשפטן איזק ברואר (Breuer) מסיק את המסקנה ההגיונית היחידה: כל עוד מתעקשות המדינות על ריבונותן ואינן מכירות בסמכות גבוהה יותר מחוקיהן, לא ייתכן שלום חברתי או בינלאומי. "האנרכיה של האנושות מתגלה באסונות היסטוריים חוזרים ונשנים בהתמדה, אשר אותם ניבאו, בכל תוקף, הנביאים כולם ורק משפט האלוהים יכול לשים להם קץ."³⁷

ניסיון שנצבר במשך ששים שנה בארגון הנקרא בטעות "האומות המאוחדות" – ותכופות דווקא מעורר סכסוכים – מקנה משקל למסקנה זו. עם זאת, העצרת הכללית של האו"ם, אשר בה כל האומות שוות, בלי שים לב לאופיין האינטלקטואלי והמוסרי, היא שיא היחסיות המוסריות.

■ ניוון והתפכחות מאשלות

חסיות (רלטיביזם) תהיה הכתובת על מצבתו של המערב. למרבה האירוניה, שכחותה של היחסיות היא, במידה רבה, תוצאת ההישג האינטלקטואלי הגדול ביותר של המערב: הפיסיקה המתמטית. המערב לכוד בדילמה נצחית. מחד גיסא, הוא מתייחס אל הפיסיקה המתמטית כאל פרדיגמה של ידע. מאידך גיסא, פיסיקה מתמטית אינה מסוגלת ללמד אותנו דבר בנושא כיצד על האדם לחיות. צמצום המדע לכדי ניתוח כמותי הופך אותו לחסר יכולת להורות לנו דבר אודות ערכי מוסר.

אף כי ניטשה היה רלטיביסט, הוא הכיר בהיות הרלטיביזם תסמין של ניוון. את עמדתו הפרדוקסאלית ניתן לתמצת כדלהלן: הרלטיביזם נכון אך קטלני – ולפיכך אינו נכון. מדוע? מכיוון שהוא חונק כל תמריץ

לחתור למען מטרה היסטורית-עולמית, שהיא תנאי מוקדם פסיכולוגי לאמונה בערכה המוחלט של אותה מטרה. כלומר, רלטיביזם מערער את הרצון ליצירתיות בקנה מידה ענק. מכאן שהרלטיביזם הוא קטלני ונמצא בניגוד לחיים. דבר זה נכון מבחינה הגיונית אך שגוי מבחינה קיומית, שהרי החיים מתעלים על ההיגיון.

רלטיביזם מפעפע בדמוקרטיה בגלל שני עקרונות יסוד שלה: חופש ושוויון ובגלל העדר מעצורים של מוסר והיגיון. המערב מתרברב בדמוקרטיה, מבלי דעת כיצד היא יוצרת בסיס להתנוונות המערב. אני מגדיר ניוון כנסיגה מהחיים אל המוות הנגרמת מאי-יכולת להתמודד עם רוע, מאחר שהרוע עצמו קשור למוות. "ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המוות ואת הרע..." (דברים, ל, ט"ו). אלא אם כן המוסרי נובע מן הטרינסנדנטלי, אין מנוס מן הספקנות ומן הפילוסופיה הרלטיביסטית של חקר הידע האנושי מבית מדרשו של יום (Hume).

הנה כי כן, מתוך שאט-נפש מן הריקבון המוסרי של התקופה המודרנית, רבים במערב "שבים" אל הערכים המסורתיים, אל הנצרות או אל תורת "הזכות הטבעית" של הפילוסופיה היוונית הקלאסית. אולם המודרניות עצמה היא תוצאה טבעית של המרכיבים החילוניים של המסורת היוונית-נוצרית. הפלגה בשבחה של תופעת הפונדמנטליזם הנוצרי בן זמננו ככוח מוסרי, אין בה הפוריות הדרושה לרנסנס של הציביליזציה המערבית. כפי שאפשר לראות באמנות, במוסיקה, בארכיטקטורה, בכלכלה, בספרות, במקצועות החופשיים, בבידור – הנצרות בולטת בהעדרה.

אשר לקלאסיקאים, אך על פי שגינתן סוויפט (Swift) צדק כאשר דימה את הקדמונים לברובדינגנים ואת המודרניים לליליפוטנים, אבד כלח על היסודות הפילוסופיים של הקלאסיקאים ואין להם תקווה. אנשי המכניקה הניוטונית (המותאמים באופן מלא לחפצי-מקרו הנעים מתחת למהירות האור) השליכו אל ערמת האשפה של ההיסטוריה את תפישת הטבע ההירארכית, הטלאולוגית והאורגנית של אריסטו. זו בדיוק הייתה מטרתו של מקיאווולי. אולם הפרכת תפישת הטבע של אריסטו פירושה למחוק כל שיקול רציני של שיבה אל מקור המוסריות שלו.

אם בכך לא סגי, הקלסיקאים נתונים תחת עולה של קוסמולוגיה מעגלית (בניגוד לנבראת ו"ליניארית"). במובן מכריע זה אין הבדל בין אריסטו למקיאווולי, שאף הוא הניח קיומו של יקום נצחי.³⁸ בקוסמולוגיה הקלאסית מעוגנת דיכוטומיה יסודית: בעוד שלטבע יש מטרה, ההיסטוריה נטולת מטרה. אקזיסטנציאליסטים מתייחסים אף הם להיסטוריה כחסרת-מטרה. בעקבות צורת החשיבה שנחנכה על ידי מקיאווולי ופותחה על ידי ניטשה, טוען

³⁶ הדבר מתייחס לתנועות יהודיות שנטשו את התורה.

³⁷ Breuer, *Concepts of Judaism*, p. 91

³⁸ ראה Mansfield, עמ' 202-203, הערות על *The Discourses*, עמ' 5.

פילוסופיה זו אינה מרשה לעצמה שום בסיס לפסימיות, למרות הנשק להשמדה המונית. שכן בעוד שהאדם פועל מתוך חופש ומשלם את מחיר התוצאות, כל פעולה ותוצאה, טובה או רעה, מקדמת את מערכת ההיסטוריה אל מטרה שיועדה לה על ידי אל צודק, רחום וחנון.

באופן המתיישב עם הפילוסופיה הדיאלקטית של ניטשה, כותב הרב קוק: "הופעת סתירות מרחיבה את היקף הקיום. הטוב מדגיש את הרע והרע מעמיק את הטוב, מתאר ומחזק אותו." "כשם שיין אינו יכול להיות ללא משקעים, כך העולם אינו יכול להיות ללא רשעים וכשם שהמשקעים משמשים כדי לשמר את היין, כך רצונם הגס של הרשעים מחזק את קיומו של זרם החיים..."³⁹

שתי מלחמות עולם, העקובות ביותר מדם בהיסטוריה האנושית, הובילו להשבה של מדינת ישראל. מלחמת עולם שלישית תוביל לגאולה שלמה וגמורה של ישראל. ■

³⁹ קוק, אורות, עמ' 110, 195-196. "אין ההגיון הפשוט מסוגל ליישב את הניגודים והוא עומד על הפרדה ביניהם. במציאות, לעומת זאת, ניגודים מצטרפים כדי להפרות זה את זה, ביחוד בהקשר האינט-לקטואלי." ירון, הפילוסופיה של הרב קוק, עמ' 87.

האקזיסטנציאליזם כי לאדם אין טבע קבוע או יציב. מכאן שאין אמות מידה בלתי משתנות שבאמצעותן ניתן לקבוע כיצד על האדם לחיות. אדם, כלומר, היחיד, חייב לבחור בעצמו את מטרותיו או את ערכיו כדי לתת משמעות לחייו. אולם הדבר מוביל לניהיליזם, שעליו מקוננים הדוגלים במסורת, המוצאים אמות מידה לביקורת (אצילות אך בלתי מתאימות) שלהם בפילוסופיה המדינית הקלאסית.

אם ההיסטוריה חסרת מטרה או חסרת משמעות, אם נגזרה על האנושות מחזוריות נצחית, אזי הפילוסופיה המדינית של אפלטון ואריסטו אינה כי אם "שקר אצילי", מיתוס – כפי שאכן הבינו זאת שני ענקים אינטלקטואלים אלה. במקרה זה, במחלוקת בין הקדמונים למודרניים, לפחות יש למודרניים יתרון של גילוי-לב, למרות התוצאות הקטלניות. הדרך מן הנסיך של מקיאוולי זרועה בחללים רבים המחפשים משמעות בסמים, במין, באלימות, בכתות – בכל העשוי לעזור בבדידות המשוחררת של בריחה-עצמית, ניכור וחוסר ערכים, חרדה אנושית, טירוף והרס-עצמי.

לעומת זאת, דרך הייסורים נראית באופן שונה מעמדת היתרון של הפילוסופיה היהודית של היסטוריה המכחישה כי ההיסטוריה חסרת מטרה או חסרת משמעות.

ככל שהחול אוזל משעון החול של חיינו כך ניטיב להתבונן דרכו במציאות ולהבינה.

נ. מקיאוולי